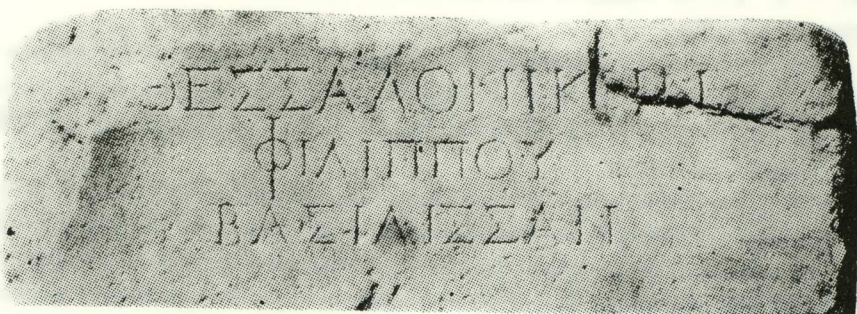

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 23ΗΣ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1986

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΤΡΥΠΑΝΗ

ΙΣΤΟΡΙΚΟΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ.— **Ἡ Βασίλισσα Θεσσαλονίκη**, ὑπὸ τοῦ Ἀντεπιστέλλοντος Μέλους τῆς Ἀκαδημίας κ. Γεωργίου Μπακαλάκη*.

Μὲ βαρὺ αἴσθημα εὐθύνης ἀνεβαίνω γιὰ πρώτη φορά σὲ τοῦτο τὸ βῆμα, γιὰ νὰ εὐχαριστήσω πρῶτα ἀπ' ὅλα, ἔστω καὶ κάπως ἀργόπορα, τὰ μέλη τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ποὺ μὲ ἐξέλεξαν ὡς ἀντεπιστέλλον μέλος τῆς. Αἰτία τῆς ἀργοπορίας στάθηκαν σοβαρὰ προβλήματα τῆς υἰείας μου. Τώρα ποὺ ἐλπίζω ὅτι τὰ ξεπέρασα, ἔρχομαι γιὰ τὸ πρῶτο χρέος μου. Τὸ θέμα τῆς πρώτης ἀνακοίνωσής μου εἶναι, ὅπως εἶδατε, «ἡ βασίλισσα Θεσσαλονίκη»**. Καλύτερα εἰπωμένο εἶναι, ἡ ἐτυμολογία

τοῦ ὀνόματος τῆς ἀρχαίας βασίλισσας καὶ φυσικὰ καὶ τῆς ἐπώνυμης πόλης, τῆς πρωτεύουσας τῆς σημερινῆς ἑλληνικῆς Μακεδονίας. Γιὰ τὴν πολιτεία τῆς βασίλισ-

* G. BAKALAKIS, **Thessaloniki, the Queen.**

** Μέρος ἀπὸ μεγάλο βᾶθρο ἀγάλματος, ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴν περιοχή τῆς ἀρχαίας πόλης (Ἀγορᾶς) καὶ βρίσκεται στὸ Μουσεῖο Θεσσαλονίκης, ἀριθ. εὐρ. 885. Χρονολογεῖται ἡ ἐπιγραφή στὸ 20-30 μ.Χ. αἰ. IGX2,1, ἀριθ. 277. Ἀπὸ τὸν τόμο: Μελέτες γιὰ τὴν ἀρχαία Θεσσαλονίκη, 1986.

σας μετά από τον θάνατο του Κασσάνδρου 298/7 π.Χ., δὲν ἔχω νὰ πῶ τίποτα!

Εἶναι πασίγνωστο ὅτι ἡ πολυγαμία τοῦ Φιλίππου Β' τῆς Μακεδονίας ἦταν ἓνας ἀκόμη τρόπος γιὰ νὰ σταθεροποιήσει τὰ ὄρια τῆς χώρας του, ἀνάμεσα σὲ τόσα συγγενικά, ἀλλὰ καὶ ἀνάμεσα σὲ τόσα ξένα φύλα, γιὰ νὰ καταστήσει σεβαστὴ τὴ βασιλεία του στοὺς γείτονες καὶ μὲ συνοικέσια, μὲ ἐπιγαμίες, καὶ μὲ φυλετικὲς συγγενέψεις, κατὰ τὴν τακτικὴ τῶν πολὺ μεταγενεστέρων Ἀψβούργων¹. Ἐγίνε ἀνέκδοτο ἤδη στὴν ἀρχαιότητα τὸ «Ὁπου ἐκστρατεύει ὁ Φίλιππος παίρνει καὶ μιὰ γυναίκα».

Στὸ ἐνεργητικὸ του ἢ ἂν θέλετε στὸ παθητικὸ του, ἀριθμοῦνται μέσα στὰ λίγα χρόνια τῆς βασιλείας του (359-336 π.Χ.) ἑπτὰ γυναῖκες. Καλύτερη πληροφορία καὶ καλύτερο κατάλογο τῶν γυναικῶν του, ὅπως καὶ τῶν παιδιῶν του, ἀπὸ ἐκεῖνον ποὺ μᾶς δίνει ὁ βιογράφος τοῦ Σάτυρος (στὸν Ἀθήναιο, Δειπνοσοφ. XIII, 557b-θ), δὲν μπορούμε νὰ ἔχουμε, ὅσο κι ἂν ὁ Ellis, *The wives* 113, λέγει ὅτι ὁ Σάτυρος δὲν εἶναι ἀκριβολόγος².

Λέγει, λοιπόν, ὁ Ἀθήναιος «Ὁ Φίλιππος κάθε φορά ποὺ ἔκανε μιὰ ἐκστρατεία ἔκανε καὶ ἓνα γάμο... Ἔτσι στὰ εἴκοσι δύο χρόνια τῆς βασιλείας του, ὅπως λέγει ὁ βιογράφος τοῦ Σάτυρος, παντρεύτηκε γιὰ πρώτη φορά τὴν Αὐδάτα ἀπὸ τὴν Ἰλλυρία (359 π.Χ.)³, ποὺ τοῦ γέννησε μιὰ θυγατέρα τὴν Κύννα⁴. Ἐπειτα παντρεύτηκε τὴ Φίλια (359-358 ἢ πρὶν ἀπὸ τὸ 359), ποὺ ἦταν ἀδελφὴ τῶν Δέρδα καὶ Μα-

1. P. Green, *Alexander of Macedon*, 1974, σ. 27 καὶ σημ. 56 (ἐδῶ παρακάτω ὡς Green). J. R. Ellis, *Philipp II and Macedonian Imperialism*, 211 κ.έ. (ἐδῶ παρακάτω ὡς Ellis, *Philipp II*).

2. Γιὰ τὸν Σάτυρο, τὰ ἀποσπάσματά του, τὴ σχέση του πρὸς τὸ κείμενο τοῦ Ἀθήναιου καὶ γιὰ τὴν πολυγαμία τοῦ Φιλίππου Β', βλ. τὴ θαυμάσια φιλολογικὴ μελέτη τοῦ καθ. A. T r o n s o n JHS, CIV (1984), 116 κ.έ. Εὐχαριστῶ θερμότατα τὸν κ. Μ. Χατζόπουλο, τοῦ ΤΕΡΑ, γιὰ τὴν ὑπόδειξη τῆς μελέτης.

3. Οἱ χρονολογίες τοῦ γάμου ἢ τῆς γεννήσεως μέσα σὲ παρένθεση εἶναι τοῦ J. R. Ellis, *The Assassination of Phillip II*, *Ancient Macedonian studies in honor of Charles Edson* (158), *Inst. for Balcan studies*, Thessaloniki 1981, 111 κ.έ. II. *The wives and children of Philipp* (ἐδῶ παρακάτω ὡς Ellis, *The wives*). Στὴ σελίδα 114 παραθέτει ὁ Ellis τὸν κατὰ Σάτυρον κατάλογον, τῶν συζύγων τοῦ Φιλίππου καὶ τὴν δική του χρονολογικὴ ἀνακατάταξη (Tabela), ποὺ δείχνει ὁλοφάνερα τὸ «πρωθύστερον» ἀνακάτευμα, ποὺ κάνει ὁ Σάτυρος ἀνάμεσα στὴ Φίλινα καὶ τὴ Νικησίπολη, καὶ τὴ σειρά ἀνάμεσα στὴ Φίλινα καὶ τὴν Ὀλυμπιάδα. Γιὰ τὸ πῶς χρονολογοῦν τοὺς γάμους τοῦ Φιλίππου βλ. Ellis, *Philipp II* σ. 46 κ.έ. 61, 88, σημ. 16.67.211 κ.έ. Γιὰ τίς χρονολογίες ποὺ προτείνουν ἄλλοι ἐρευνητὲς βλ. Ellis, *The wives* σ. 113, σημ. 20-22.

Ἄ Ὁ πίνακας τοῦ Ellis σ. 114 εἶναι: *Αὐδάτα, Φίλια, Φίλινα, Ὀλυμπιάς, Νικησίπολις*, (352 π.Χ.), *Μήδα, Κλεοπάτρα*. Πρβλ. Ἱστορ. Ἑλλην. Ἔθνος, ἐκδοτ. Ἀθηνῶν, Δ', πίν. σ. 519 γενεαλογικὸ δένδρο τῶν βασιλέων τῆς Μακεδονίας.

4. Ἄλλος τύπος τοῦ ὀνόματος εἶναι *Κυννάμη*. Ellis, *The wives* σελ. 111 σημ. 14.

χάτα. Θέλοντας να διεκδικήσει και το θεσσαλικόν ἔθνος για δικό του δίπλα στα ἄλλα, ἀπόκτησε παιδιὰ⁵ ἀπὸ δύο θεσσαλίδες γυναῖκες, ἀπὸ τις ὁποῖες ἡ μία ἦταν ἀπὸ τις Φερές (Βελεστίνο) και λεγόταν Νικησίπολις (352 π.Χ.)⁶, αὐτὴ τοῦ γέννησε τὴ Θεσσαλονίκη (351-348 π.Χ.)⁷, ἡ ἄλλη ἦταν ἡ Φίλινα ἀπὸ τὴ Λάρισα (358 π.Χ.)⁸ ἀπὸ αὐτὴν ἔγινε πατέρας τοῦ Φιλίππου Γ' Ἀρριδαίου (357-354 π.Χ.)⁹. Ἀπόκτησε ἀκόμη και τὴ βασιλεία τῶν Μολοσσῶν, μὲ τὸ γάμο του μὲ τὴν Ὀλυμπιάδα (357 π.Χ.)¹⁰ ἀπὸ τὴν ὁποία γεννήθηκαν ὁ Ἀλέξανδρος (356 π.Χ.) και ἡ Κλεοπάτρα (355-352 π.Χ.). Ὄταν ὑπέταξε τὴ Θράκη, πῆγε και τὸν συνάντησε ὁ βασιλιάς τῆς Θράκης Κοθῆλας¹¹, φέρνοντας μαζί του τὴν κόρη του Μῆδα και πολλὰ δῶρα (342 π.Χ.)¹². Καὶ ἀφοῦ παντρεύτηκε και αὐτὴν τὴν ἔφερε σὰν δευτέρα γυναῖκα δι-

5. Ἐνῶ για τοὺς ἄλλους γάμους τοῦ Φιλίππου ὁ Σάτυρος χρησιμοποιεῖ τὸ ρῆμα «γαμεῖν», για τις δύο θεσσαλίδες γυναῖκες χρησιμοποιεῖ τὸ ρῆμα «ἐπαιδοποιήσατο». Ὁ Green, σελ. 27, 515, σημ. 55 και 57 εἶπε ὅτι τὸ χωρίο (μὲ τὸ ἐπαιδοποιήσατο) χρειάζεται μελέτη και ὅτι θέμα διαφορᾶς ἀνάμεσα σὲ «νόμιμες» συζύγους (ὅπως θὰ λέγαμε σήμερα) και σὲ φιλενάδες (ἑταῖρες) δὲν ὑπάρχει. Ὁ Ellis, *The wives* σ. 114 και σημ. 24 τὸ δέχθηκε.

6. Για τὴ Νικησίπολη βλ. ἐδῶ σημ. 15.

7. Για τὴ Θεσσαλονίκη βλ. ἐδῶ σημ. 30.

8. Ὄταν τὸ 358 π.Χ. φονεύεται ὁ Ἀλέξανδρος τῶν Φερῶν και οἱ δικοί του τρομοκρατημένοι, ὅπως και οἱ Ἀλευάδες, καλοῦν τὸν Φίλιππο για νὰ τιμωρήσει τοὺς φονιάδες, οἱ Θεσσαλοὶ τοῦ εἶναι «εὐγνώμονες» (!) και ὁ Φίλιππος εὐχαρίστως νέμεται τὴν γειτονικὴ πρὸς τὴν Μακεδονία περιοχή τους (Green, 47 σημ. 21). Τότε ἀπόκτησε μιὰ φιλενάδα-σύζυγο, μιὰ θεσσαλίδα «scortum» ἢ «saltatrix» (Marcus Justinianus Justinus, λ. ἐπιτομεύς, 3ος-4ος μ.Χ. αἰ., 9.8.2. 13. 2. 11), τὴ Φίλινα ἀπὸ τὴ Λάρισα, πατρίδα τῶν Ἀλευάδων μὲ τοὺς ὁποίους αὐτὴ σχετίζονταν. Ὁ Φίλιππος, πού τὸ 352 ἢ 354 π.Χ., κατὰ ἄλλους, ἦταν «ἄρχων διὰ βίου τῆς Θεσσαλίας», ὀργάνωσε τὴ χώρα σὲ τετραρχίες και τὴν ἔκανε ἔτσι ἕνα προσαρτημένο στὴ Μακεδονία κράτος. Για τὸ γάμο του μὲ τὴ Φίλινα βλ. Ellis, *The wives*, 212 και σημ. 16-17.

9. Ὁ γιὸς τοῦ Φιλίππου, Φίλιππος Γ' Ἀρριδαῖος «δὲν παρεῖχε πράγματα-προβλήματα διαδοχῆς ἢ νομιμότητος». Ἐφτανε μονάχα ἡ πατρότητά του. Βλ. Green, 28, σημ. 57. Ellis, *The wives*, 116. Στὰ 322-319 π.Χ. εἶχαν οἱ Μακεδόνες ἐπίγνωση τῆς διανοητικῆς κατάστασής του και φυσικά ἤξερε καλά γι' αὐτὴν ὁ Ἀλέξανδρος νωρίτερα.

10. Πού προηγουμένως λεγόταν *Μυρτάλη*, ἀνεψιὰ τοῦ Ἀρρίβα ἀπὸ τὴ βασιλικὴ οἰκογένεια τῶν Μολοσσῶν τῆς Ἡπείρου. Ἦταν δυναμικὴ και πολὺ δύσκολη γυναῖκα. Πολλὰ λέγονται για τὸ ὄνειρο τοῦ Φιλίππου και για τὸ φίδι πού εἶχε ἡ Ὀλυμπιάδα στὸ κρεβάτι της. Green, 7. Ellis, *The wives*, 112.

11. Ὁ Κοθῆλας ἦταν στὴν πραγματικότητά Γέτης. Ellis, *The wives*, 112 και σημ. 19.

12. Για τὴ χρονολογία τοῦ γάμου της, Ellis, *The wives*, 112. Για τὴν Ὀλυμπιάδα, ἐφόσον ἡ δικὴ της θέση σὰ βασίλισσα δὲν ἄλλαζε και τὰ σχέδια τοῦ γιου της Ἀλεξάνδρου σὰν διαδόχου δὲν ματαιώνονταν, δὲν πάει νὰ ἔφερνε ὁ Φίλιππος ὅσες φιλενάδες-γυναῖκες κι' ἂν ἤθελε!

πλα στήν 'Ολυμπιάδα¹³. "Υστερα από όλα αυτά τὰ «κατὰ πόλεμον» παντρολογήματα, παντρεύτηκε από έρωτα τήν Κλεοπάτρα (337 π.Χ.)¹⁴, άδελφή του 'Ιπποστράτου και άνεψιά του 'Αττάλου και φέροντας κι αυτήν «εις βάρος» τής 'Ολυμπιάδας, έφερε άνω κάτω τον ύπόλοιπο βίο του... 'Η Κλεοπάτρα του γέννησε μιá κόρη που όνομάστηκε Εύρώπη».

Καιρός είναι νά γυρίσουμε πιά στή Φεραία Νικησίπολη¹⁵. Τι ξέρουμε γι' αυτήν και ποιá ηταν; 'Ο Πλούταρχος ('Ηθικά 140 F 33) μάς λέγει: «'Ο βασιλιάς Φίλιππος άγάπησε μιá γυναίκα από τή Θεσσαλία, που τήν κατηγορούσαν ότι του έκανε μάγια. [Οί θεσσαλίδες γυναίκες φημίζονταν στήν άρχαιότητα ως μάγισσες]. 'Εσπευσε λοιπόν ή 'Ολυμπιάδα νά τήν ύποτάξει. Κι όταν τήν αντίκρυσε και είδε πόσο όμορφη ηταν και με πόση εύγένεια και σύνεση τής μίλησε «'Ας πάνε στο καλό οί καταλαλιές», είπεν ή 'Ολυμπιάδα, «έσύ μέσα σου έχεις τή μαγεία»¹⁶.

'Ηταν βέβαιο ώστόσο ότι δέν θα μπορούσαν νά έχουν οί δυό αυτές γυναίκες μιá μακροχρόνια συνύπαρξη ή φιλία.

Μετά τον άπροσδόκητο θάνατο τής Νικησίπολης¹⁷, ή 'Ολυμπιάδα «αναγνώρισε» τήν κόρη της Θεσσαλονίκη, που άργότερα παντρεύτηκε τον βασιλιά Κάσσανδρο, γιό του 'Αντιπάτρου, τον φονιά της!

Κι άν δέν μπορέσουμε νά μάθουμε ποτέ τίποτε άλλο γι' αυτή, τή Νικησίπολη, τó όνομά της τουλάχιστον, που ó Ellis τó χαρακτηρίζει ως «κατ' έξοχήν κα-

13. Ellis, *The wives* σ. 113 και σημ. 20-23.

14. 'Ο γάμος του με τήν τελευταία αυτή Μακεδνή, που τήν είπε και *Εύρωδίκη*, τον έφερε σε άνοικτη σύγκρουση με τον γιό του και σε φανερή διάσταση με τήν 'Ολυμπιάδα. Ellis, *The wives* 112. Βλ. Πλούταρχου, 'Ηθικά 178 E 22 «'Όταν πληροφορήθηκε ó Φίλιππος, ότι ó 'Αλέξανδρος τον κατηγορεί πώς άποκτά παιδιά από περισσότερες — από τή μιá «νόμιμο», όπως θα λέγαμε, γυναίκα—, του είπε: «λοιπόν μιá που έχεις πολλούς άνταγωνιστές για τή βασιλεία, κύτταξε νά γίνεις καλός και άγαθός για νά μη βασιλέψεις γιατί είσαι γιός μου, αλλά για τή δική σου άξία». 'Η σύγκρουση του γιου με τον πατέρα άρχισε με τήν εύχή του 'Αττάλου στο γνωστό τραπέζι του γάμου του Φιλίππου με τήν Κλεοπάτρα-Εύρωδίκη. 'Η άπάντηση του 'Αλεξάνδρου ηταν «εμείς είμαστε νόθοι;». Green 47 σημ. 21-22. Ellis, *The Assassination*, 101.

15. *Thes. L. Graecae*, σ. λ. *Νικησίπολις*, *Thessalonices ex Philippo Amyntae mater*. Για τó όνομά της πρβλ. τó κύριο όνομα *Κρατησίπολις*, όνομα συζύγου, 'Αλεξάνδρου, γιου του *Πολυπέροντος*. H. R. Hirzel, έδω σημ. 27, σ. 48, σημ. 4. 'Ο Παυσανίας IX, 7, 3 τή λέγει Νικασίπολη. Βλ. σημ. 21.

16. Βλ. J. Cazeaux, *La Thessalie des magiciennes*, 265 κ.έ. στό: *La Thessalie*, Lyon 1978.

17. 'Εχουμε μιá μεταγενέστερη πληροφορία ότι ή Νικησίπολη πέθανε τρεις έβδομάδες μετά από τή γέννηση τής Θεσσαλονίκης. Στέφ. Βυζ. σ. λ. *Θεσσαλονίκη*. Ellis, *The wives*, 118, σημ. 29.

τάλληλο» σέ σχέση με τὰ ἄλλα ὀνόματα τοῦ καταλόγου τοῦ Σατύρου, λέγει πολλά, τουλάχιστον ὀνοματολογικά. Ποιὸ νικηφόρο γεγονός νὰ στάθηκε ἄραγε ἀφορμὴ γιὰ νὰ τῆς δοθεῖ αὐτὸ τὸ ὄνομα; Ἀπλούστερος θὰ ἦταν γιὰ κάποια ἄλλη γυναίκα, ὄχι κάπως ἐξέχουσα —ἔστω καὶ σὰν μάγισσα ἀκόμη— ὁ γνωστὸς τύπος τοῦ ὀνόματος «Νικησώ» ἢ «Νικῶ-Νικούν» στὴ Θεσσαλία.

Σωστὰ πιστεύει ὁ Hirzel¹⁸, ὅτι τὸ ὄνομα αὐτό, θὰ τῆς τὸ ἔδωσε ὁ ἴδιος ὁ Φίλιππος, μετὰ ἀπὸ τὸ γάμο τους φυσικά, χειρονομία γνωστὴ ἀρχαίων ἀνδρῶν, ποὺ ἔλλαζαν τὸ προηγούμενο ὄνομα τῆς γυναίκας τους, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἴδιου ποὺ εἶπε τὴν πρώτην *Μυρτάλη* - Ὀλυμπιάδα¹⁹.

Καὶ ὕστερα ἔρχεται τὸ ἄλλο, καίριο καὶ κύριο, ἐρώτημα. Γιατί ὁ Φίλιππος ἔδωσε στὴν κόρη του τὸ ὄνομα Θεσσαλονίκη, ποὺ ἦταν τῆς τύχης ἀργότερα νὰ τὸ πάρει ἢ πόλη ποὺ συνοικίσθηκε στὸ μυχθὸ τοῦ «*Θερμαίου κόλπου*»²⁰;

Πάνε χρόνια τώρα ποὺ ἡ σύνθεση τοῦ κύριου αὐτοῦ ὀνόματος «μοῦ παρεῖχε πράγματα», γιατί δὲν μποροῦσα νὰ καταλάβω τὸ νόημά του, οὔτε καὶ τὴν αἰτία τῆς ὀνομασίας τῆς κόρης.

Στὰ χρόνια ποὺ ὁ Φίλιππος ὁ Β' ἀλώνιζε τὸν τόπο τους, νικητὲς τῶν Θεσσαλῶν ἦταν οἱ Μακεδόνες· οὐσιαστικά ὁ Φίλιππος. Σύμφωνα μετὰ τὴν κάπως ἀμέσως μετὰ τὴ γέννησή της «ἀναγνώριση» τῆς ὀρφανῆς ἀπὸ μητέρα κόρης, ἔπρεπε νὰ τὴν ὀνομάζαν, κατὰ τὴν δικὴ μας ἔκφραση κάπως σὰν «Μακεδ(ν)ονίκη».

Ἡ γνώμη τοῦ Στεφάνου Βυζαντίου σ. λ. Θεσσαλονίκη, «πόλις Μακεδονίας... Κασσάνδρου κτίσμα» ἢ «ὅτι ὁ Φίλιππος τοῦ Ἀμύντου ἐκεῖ Θετταλοῦς νικήσας οὐτως ἐκάλεσεν», δὲν με ἱκανοποιοῦσε²¹. Τότε ζήτησα τὴν βοήθεια συναδέλφων μου κλασικῶν φιλολόγων στὸ Α.Π.Θ. καὶ ἡ ἀπάντηση ἦταν: «πραγματικά τὸ κύριο ὄνομα Θεσσαλονίκη προβληματίζει», ἡ ἀπάντηση ὅμως ποὺ χρειαζόμουν ἢ χρειαζόταν δὲν δόθηκε!

Τελευταῖα ἐπανῆλθα στὸ ἐρώτημα καὶ ζήτησα, αὐτὴ τὴ φορά, τὴ βοήθεια

18. Hirzel, ἐδῶ σημ. 26, σ. 48 καὶ σημ. 4.

19. Hirzel, ὁ.π. σ. 48, σημ. 5. Ἀντίοχος ὁ Μέγας ὀνόμασε τὴ γυναίκα του *Εἰβοία*. (Πολύβιος XX, 8). Ὁ Περικλῆς εἶπε *Μέλισσα* τὴν προηγούμενης *Λυσίδη* ὀνομαζόμενη γυναίκα του (Διογένης Λαέρτ. 1, 94). Ὁ *Εἰξενος* εἶπε Ἀριστοξένη τὴν προηγούμενης ὀνομαζόμενη *Πέττα*. (Ἀριστ. στὸν Ἀθηναῖο 13, 576, Β). Μήπως ὁ ἴδιος ὁ Φίλιππος δὲν εἶπε τὴν *Μυρτάλη* Ὀλυμπιάδα;

20. Ἡροδ. VII, 121-124. 127-128. «*Θερμαῖος κόλπος*». Αὐτοῦ καὶ VIII, 125. IG I², 302, 68 «ἐν τῷ *Θερμαίῳ κόλπῳ*». Γ. Μπακαλάκης, Ἀρχαία Μακεδονία, III, 31 κ.ε. καὶ εἰκ. 1-3, «Ἐπερὸ Διονύσου μετὰ Φαλλικά δρώμενα στὴ Θεσσαλονίκη».

21. Στράβων VII, 21 σ. 460, ἐκδ. Meineke, πρβλ. VII fr. 24. Παισανίας IX, 7, 3. PW, RE, σ. λ. Thessalonike. Ν. Παπαχατζῆ, Παισανίου..., Ἐκδ. Ἀθηνῶν 1971, σ.62.

τοῦ παλαιοῦ μαθητῆ καὶ ἀγαπητοῦ συναδέλφου μου κ. Χ. Θεοδορίδη, ὁ ὁποῖος ἀφοῦ μοῦ ὑποσχέθηκε ὅτι θὰ ἐρευνήσει τὸ πρόβλημα, σὲ λίγες ἡμέρες μὲ παρέπεμψε στὸν Ἰουλιανὸ τὸν Παραβάτη²² καὶ μὲ ἐφοδίασε μὲ φωτοαντίγραφα ἀπὸ δύο ὀνοματολογικὲς μελέτες πού τοῦ τὰ ἔστειλε ὁ καθ. τῆς κλασικῆς φιλολογίας στὸ πανεπιστήμιο τοῦ Ἀμβούργου κ. Volkmar Schmidt, καὶ μὲ ἓνα γράμμα του μὲ ἡμερομηνία 23/10/85.

Ὁ κ. Schmidt μὲ παρέπεμψε πρῶτα στὴ μελέτη τοῦ C. Angermann²³, ὅπου λέγεται ὅτι πολλὰ ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα κύρια ὀνόματα γυναικῶν προέρχονται ἀπὸ τὸ θηλυκὸ γένος τοῦ πατρωνυμικοῦ τους: *Σωστράτη-Σωστράτου, Πλουτάρχη-Πλουτάρχου* κ.λπ. καὶ ἀκολουθεῖ κατάλογος: ἀλλὰ καὶ ἄλλου τύπου παραδείγματα, ὅπως: *Κλειῶ-Κλέωνος, Δεξῶ-Δέξωνος* καὶ ἀκολουθεῖ κατάλογος²⁴.

Ἦστερα ἀπὸ τὴ μελέτη τοῦ Angermann θυμῆθηκα ὅτι ὁ Φίλιππος ὁ Β' τῆς Μακεδονίας εἶχε δώσει ἤδη τὸ ὄνομά του στὸ γιό του *Φίλιππο Γ' - Ἀρριδαῖο*²⁵. Ἐπίσης ὁ κ. Schmidt μὲ παρέπεμψε στὴ μελέτη τοῦ R. Hirzel, *Der Name*²⁶, ὅπου ὁ μελετητῆς παίρνοντας ἀφορμὴ ἀπὸ τὰ κύρια ὀνόματα πού σχετίζονται «μὲ τὴν ἀκμὴ τοῦ πολέμου, πού τέλος του εἶναι ἡ νίκη καὶ πού βρῆκε στὸ κύριο ὄνομα τὴν ξεχωριστὴ της ἔκφραση», ἐπιφέρει γιὰ παραδείγματα τὰ κύρια ὀνόματα *Νικογιέ-*

22. Ἰουλιανοῦ Παραβάτη II [III] Εἰς Εὐσέβιαν. L' Empereur Julien, *ouvrés complètes*, τόμ. I, ἔκδ. I. Bidez, Παρίσι, 1932, σ. 79. «*Ταύτης δὲ αὐτῆς (τῆς Μακεδονίας) τὸ κράτιστον ἢ πόλις ἐκείνη, ἦν ἀνέστησαν πεσόντων οἶμαι Θετταλῶν, τῆς κατ' ἐκείνων ἐπώνυμον νίκης*».

Πρβλ. «*Ἡ νῦν Θεσσαλονίκη μὲν, πόλις ἢ λαμπροτάτη.*

Ἐπῆρχε κόμη, Θέρμη δὲ τὴν κλῆσιν ἐκαλεῖτο.

Καὶ μέχρι νῦν τὸ πέλαγος τὸ τῆς Θεσσαλονίκης

Θερμαῖος κόλπος λέγεται, ἀπὸ τῆς Θέρμης κόμης.

Ἦν πόλιν κτίσας Κάσσανδρος, γαμβρὸς ὄν τοῦ Φιλίππου,

Θεσσαλονίκην κέκληκεν εἰς ὄνομα συζύγου

Θεσσαλονίκης, θυγατρὸς τελοῦσης τοῦ Φιλίππου».

Ἰω. Τζέτζης

23. C. Angermann, *Beitraege zur Griechische Onomatologie Progr. Meissen 1893, 21.*

24. Πρβλ. καὶ διδ. μελέτη τῆς A.A. Thompson, *Studies in Greek Personal names down to about 400 B. C.*, Cambridge 1979, πολυγραφομηχανημένη, πού χρωστώ ἀντίτυπὸ της στὴν καλοσύνη τοῦ παλαιοῦ μαθητῆ καὶ ἀγαπητοῦ συναδέλφου, καθ. τῆς γλωσσολογίας στὸ Α.Π.Θ. κ. Τ. Φ. Χριστίδη.

25. Γιὰ τὸν Ἀρριδαῖο βλ. Ellis, *The wives* 116-117.

26. *Der Name*, ein Beitrag zu seiner Geschichte im Altertum u. besonders bei den Griechen, neudr. XXXVI. Bns, der Abh. der Phil.-hist. klasse, der Saechsischen Akad. der Wiss. Nr. II, 1927, Akad. —Verlages— Berlin W 8. 2η ἔκδοσις Amsterdam 1962, 47-48 (ἔδω ὡς Hirzel).

νης και Νικοστράτη. Νικοστράτη λεγόταν ή γυναίκα του Σοφοκλή, και το ίδιο όνομα έδωσε στην κόρη του κάποιος στρατηγός πατέρας της, μόλις εκείνη γεννήθηκε και εκείνος γύριζε νικητής από τον πόλεμο²⁷. Και ακόμη ο Hirzel παραβάλλει το Νικοστράτη με το όνομα μις από τις κόρες του Σαλαμινομάχου Θεμιστοκλή που λεγόταν Νικομάχη²⁸. Και ακόμη ο Hirzel κάνει λόγο και για το κύριο όνομα Νικόστρατος, του δεύτερου γιού του Διτρέφους, που ονομάστηκε έτσι, γιατί γεννήθηκε, όπως ο πατέρας του ήθελε να πιστεύει, τη χρονιά της μάχης στη Μυκάλη, όπου άριστευσε ο παππούς του νέου Έρμόλυκος, αλλά που το όνομά του το είχε ήδη δώσει στον πρωτότοκο γιό του²⁹. Τέλος ο Hirzel λέγει: «και ο Μακεδών Φίλιππος παρέχει ένα τέτοιο παράδειγμα ονομασίας ύστερα από ένα τέτοιο γεγονός. Έτσι ονόμασε Θεσσαλονίκη την κόρη που του γέννησε μια Θεσσαλίδα γυναίκα, τότε που προσεταιριζόταν μεγάλο μέρος της Θεσσαλίας»³⁰.

Τώρα πρέπει ακόμη να πούμε, πώς ο καθ. κ. Schmidt στο γράμμα που προαναφέραμε γράφει προς τον συνάδελφό του κ. Θεοδωρίδη ότι, «το όνομα Θεσσαλονίκη είναι το θηλυκό του *Θεσσαλόνικος—ή λέξη γράφεται με άστερισκό γιατί δέν μαρτυρείται— και αυτός είναι ο νικητής των Θεσσαλών. Πρβλ. «ουρανόνικος» (Αίσχ. Ίκετ. 165)», Έλλάνικος (ο ιστορικός), Φερένικος, θηλ. Φερενίκη-Βερε-

27. Hirzel, σ. 47 και σημ. 5. Πλουτάρχου, Έρωτικ. διήγησις, 4, 775B.

28. Hirzel, σ. 47 σημ. 6, όπου αναφέρονται τὰ όνόματα των άλλων παιδιών του Θεμιστοκλή και αναγράφονται τὰ όνόματα των θυγατέρων του Κορίνθιου Άδείμαντου: Ναυσινίκη κ.λπ., το όνομα του ιστορικού Έλλάνικου, που θα πρέπει να γεννήθηκε την ήμερα της ναυμαχίας στη Σαλαμίνα, και το όνομα της κόρης του Μαραθωνομάχου Μιλτιάδη, που λεγόταν Έλληνίκη και τέλος παραθέτει ακόμη και την άφορμη που είναι ή νίκη στη Σαλαμίνα για το όνομα του τρίτου τραγικού ποιητή του Έυριπίδη.

29. Hirzel, σ. 48 σημ. 1. Έρδ. 9, 105. Στη σ. 48 σημ. 2 ο Hirzel επιφέρει τὰ κύρια συγγενή όνόματα προς τὰ παραπάνω: Ίπλόνικος, γιός του Καλλία, που πήρε το όνομά του από ένα στά Όλύμπια και τὰ Πύθια καλλίνικο άρμα. Thompson, έδω σημ. 24, σ. 266 για άλλους πολλούς που είχαν το ίδιο όνομα: Hirzel, σ. 50, σημ. 4 αναφέρεται, κατά Έρδ. 6, 124, το όνομα Φερενίκη-Βερενίκη, που το άρσενικό του είναι Φερένικος. Πρβλ. και τὰ έδω προηγ. σημ. Το όνομα Νικομήδης (Hirzel, σ. 48 σημ. 2) δέν είναι δυνατόν να πρωτοδόθηκε πριν από τὰ χρόνια των μηδικών πολέμων. Thompson, έ.π. σ. 316: Φιλόνικος, Άθηναίος κωμικός ποιητής.

30. Hirzel, σ. 48 και σημ. 3. Στράβων VII, 21. p. 460. fr. 24. Τὰ χωρία των δύο έπιτομών δέν άντιμάχονται. Πausanias IX, 7, 1. N. Παπαχατζή (έδω σημ. 21), σ. 61, σημ. 1. Το ίδιο όνομα και με την ίδια άφορμη πήρε και ή πόλη (Ίουλιανός και Ίω. Τζέτζης, έδω σημ. 22). Για τὰ όνόματα Στρατονίκη, θυγατέρα Δημητρίου του Πολιορκητή, και τὰ όνόματα Καλλίνικος και Νι-

νίκη, «Pyrgopolinikes» (Πλαῦτος. Λεξικό Τσακαλώτου σ. λ.). Καὶ προσθέτει «ὅτι εἶναι συνηθισμένο στὴν ἀρχαιότητα οἱ θυγατέρες νὰ φέρουν τὸ παραλλαγμένο, ἀλλὰ ἀφορμικὸ ὄνομα τοῦ πατέρα τους...» [...Ἡ διαφορὰ στὴν περίπτωση τῆς Θεσσαλονίκης βρίσκεται ἐν τέλει στὸ γεγονός ὅτι ὁ πατέρας της δὲν μπορούσε νὰ δώσει ὁ ἴδιος στὸν ἑαυτό του τὸ τιμητικὸ αὐτὸ ὄνομα, πού ἀποκτήθηκε μὲ μιὰ λαμπρὴ γιὰ αὐτὸν ἀφορμὴ, ἐφόσον εἶχε ἤδη ὁ ἴδιος ἕνα ἄλλο ὄνομα. Ἔτσι τὸ ἔδωσε στὴν κόρη του, πρὶν ἀκόμα αὐτὴ ἀποκτήσει κάποιο ὄνομα...].

Γιὰ τὸ ὅτι ἡ πόλη πού γιόρτασε τὰ 2300 χρόνια της ὀνομάσθηκε Θεσσαλονίκη, εἶναι κοινὸς τόπος. Ἔχει τὸ ὄνομα τῆς βασίλισσας, συζύγου τοῦ Κασσάνδρου, πού συγχρόνως μὲ τὴν ἴδρυση τῆς Κασσάνδρειας, στὴ θέση τῆς ἀρχαιότερης Ποτειδαίας³¹, ὅχι ἀκριβῶς τὸ 315 π.Χ. — ἔχουμε καὶ τὴν ἔστω μυθιστορηματικὴ πληροφορία «...ὁς Κάσσανδρος μετὰ τοὺς φόνους, τὴν Θεσσαλονικὴν ἔγημε, τὴν ὀνομάσκειν ἀδελφὴν τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἣτις Θεσσαλονικὴ ἔκτισεν ὕστερον τὴν Θεσσαλονικὴν, ὁ δὲ ἀνὴρ αὐτῆς ὁ Κάσσανδρος ἔκτισεν τὴν Κασσάνδρειαν»³²— συνοίκιζε ὅχι μονάχα ἐπάνω στὴ μεγαλύτερη καὶ ἀρχαιότερη ὡς τότε πόλη, τὴ Θέρμη³³, ἀλλὰ στὴν ἴδια θέση συνάμα μιᾶς ἀρχαιότατης «θρακοελληνικῆς» κώμης, τῆς Τίνδης³⁴— ὁ κόλπος βέβαια μᾶς εἶναι πάντα γνωστὸς ὡς θερμαῖος— «μαζεύοντας σὲ ἕνα τὰ εἰκοσιέξι τόσα, διάσπαρτα πολισματα».

Τὸ γιὰ τὸ ὅτι ὁ ἴδιος ὁ πατέρας τῆς βασίλισσας, Φίλιππος ὁ Β΄ τῆς Μακεδονίας, ὁ *Θεσσαλονίκος, ὀνόμασε τὴν κόρη του ἔτσι, ἐλπίζω ὅτι τὸ ξεκαθάρισε ἡ σχετικὴ ἔρευνα.

κάνωρ βλ. Hirzel, σ. 50 σημ. 2-3. Τὸ Καλλίνικος εἶναι πατρωνυμικὸ στὴ Σικυώνα ἤδη στὸν 6ο π.Χ. αἰ. Thompson, ὁ.π. σ. 314.

31. Βλ. J. Alexander, Ἄρχ. Μακεδονία I, 1972, 143 κ.έ.

32. R. Reitzenstein, Poimanders [ἑλληνικά: Ποίμανδροι], Studien zur Griech.-Aegypt. u. Fruehchristl. Literatur, Leipzig, 1904, Beilage V. zum Alexanders-Roman, σ. 312. Ed. Will, hist. Polit. du mond Hellenist. Nancy I, 1964, 46. Σ. I. Μικρογιαννάκης, Ἄρχ. Μακεδονία II, 228 σημ. 13.

33. Βλ. ἐδῶ σημ. 20 καὶ 30.

34. Ἡ «Θρηίκων Ἑλλήνων» κώμη Τίνδη ἀναφέρεται ἄπαξ. Γ. Οἰκονόμος, ΑΕ. 1924, 27 κ.έ. 141. Γ. Μπακαλάκης ΑΕ. 1953-54, Α΄, σ. 229. Ἴδιου, Ἀνάγλυφα, Θεσσαλονίκη 1969, 44, ὅπου ἡ ἐπιγραφή συμπληρώνεται...] ΚΑΛΛΙΚΡΑΤΟΥΣ ΤΙ[ΝΔΑΙΟΣ]. Καὶ ἐδῶ, σημείωση 20, σελ. 43... Πρβλ. τὸ ἐπιθετὸ τινθαλέος, η, ον=θερμός, διάθερμος. «Τινθαλέω ποτῶ=θερμῶ, διαπύρω ποτῶ» (Σχολ. Νικάνδ. Ἀλεξ. 445). «Τινθαλέοις ὕδασι=θερμοῖς ὕδασι» (αὐτ. 468. Νόνν. Διον. 2, 499 κ.λπ.). «Τινθός, -όν -τιντόν»=ἐφθόν ('Ἡσύχ) ὡς οὐσ.= ὁ ἀτμός χύτρας (Λυκόφρ. 36). Ἔτσι ἡ πόλη Θέρμη πῆρε τὸ ὄνομά της ἀπὸ μιὰ ἐνθουσιώδη λατρεία, ἀπὸ μιὰ ἐσωτερικὴ «θέρμη», πού τὴν ἔχει ἡ μετέπειτα Διονυσιακὴ λατρεία. Μεταφράζεται δηλαδὴ τὸ θρακικὸ τοπωνύμιον Τίνδη!

S U M M A R Y

Thessalonikí, The Queen

Philippos the Second of Macedonia set out to consolidate his sovereignty in the eyes of both local and neighboring ethnic groups, to annex Thessaly to his state and to secure its borders against all possible invaders.

The seven marriages Philippos contracted during the twenty-two years of his reign were a means to the above strategic ends. According to his biographer, Satyros, of his wives, only the second (Phila), and the seventh (Euridice-Cleopatra) were Macedonian. The fourth, the powerful Myrtale-Olympias came from Molossoi. His third wife (Philinna of Larisa) came from Thessaly, and so did the fifth one, Nikesipolis of Pherai. The latter gave Philippos a daughter Thessaloniki, who later married Kassandros.

Until now the etymology of the proper name *Thessaloniki* has remained unclear. With the help of two scholars, Dr. Prof. Ch. Theodorides and V. Schmidt, I have arrived at the conclusion that *Thessaloniki* is the feminine form of **Thessalonikos*. Since Philippos, the victor of the war against Thessaly was committed to his own name, he commemorated his victory by naming his daughter after it. Philippos had also altered the names of several of his wives.

The city was named after Philippos's daughter. Her husband, Kassandros, united the twenty-six or so disperse settlements which were located along the Thermaios Bay, as he reconstructed the older Poteidaia in Chalkidiki, which was later named Kassandreia. But when was the settlement of Thessaloniki built over the preexisting city of Thermi? It seems that this happened after 315 B.C., and according to one version of the history of the area, albeit mythistorical, it was built by Queen Thessaloniki herself.

Meanwhile, however, Thessaloniki's predecessor, the ancient city of Thermi was also resettled over an older Greek-Thracian town, Tinde. *Tinthaleos* (Τινθαλέος) means θερμός, διάθερμος. Τινθός, means roasted, vapour. Thus, it appears that the toponyme *Θέρμη*, which refers to an ancient ecstatic cult similar to the later Dionysian worship, is a translation of the thracian name Τίνδη.